

туалі «сартіо» *virgo vestalis* головні риси обрядів переходу. Емансипація, тобто вихід весталки з-під влади батька, на нашу думку, є головним актом обряду відокремлення і складається з кількох символічних актів (накладання руки, введення до атріуму, проголошення священної формули). Жертвуючи волосся богині, юна весталка таким чином прилучалася до культу Вести. Значення прилучення має також зміна одягу весталки й одягання спеціальної пов'язки і покривала – через ці ритуали дівчинка відокремлювала себе від світського і прилучалася до духовного світу, у якому їй належало жити. Проте чимало елементів ритуалу залишилися невідомими. Ми не знаємо, коли і як весталка складала присягу безшлюбності і непорочності, чи складала вона її взагалі; не знаємо, що в себе включав лімінальний етап «сартіо», оскільки маємо підстави вважати, що він теоретично мав бути; не знаємо про ритуали переходу всередині колегії весталок. Але враховуючи особливе становище весталок у римському суспільстві, можемо стверджувати, що лімінальний період для жриць тривав стільки часу, скільки тривало їхнє служіння у храмі Вести.

¹ Геннеп А., ван. Обряды перехода. – М.: Восточная литература, 1999. – С. 15 – 20

² Исوما (или туввиза) принадлежит к классу (му-пиди) признанных ндембу ритуалов, известных как «женские ритуалы», или «ритуалы воспроизводства», которые сами являются подклассом «ритуалов духов предков», или «теней». Див.: Тэрнер В. Символ и ритуал / Сост. В.А. Бейлис и автор предисл. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983. – С. 112.

³ Тэрнер В. Указ. соч. – С. 135.

⁴ Тэрнер В. Указ. соч. – С.160.

⁵ Як відомо з джерел, у античному Римі вважалося, що для дівчаток зрілість настає у 12 років, а для хлопчиків – у 14 років. Це також була і нижня межа шлюбного віку для обох статей, хоча у той же час і практикувався звичай заручати дітей. Див.: Римское частное право. / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юриспруденция. – С. 109

⁶ Немировский А. И. Идеология и культура раннего Рима. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1964. – С. 79-80.

⁷ Древнее Средиземноморье: религия, общество, культура. – М., 2005. – С.154

⁸ Kroppenbergh I. Law, Religion and Constitution of the Vestal Virgins// Law and Literature. – 2010. – P. 426-427

⁹ Римское частное право. /Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юриспруденция. – С.115-118.

¹⁰ «Sacerdotem Vestalem, quae sacra faciat, quae ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus, uti quae optima lege fuit, ita te, Amata, capio» (Gel.I.12.14).

¹¹ «Однако, как это часто бывает в архаических обществах, весталка становилась как бы родственницей самого бога или богини, которой принадлежало все ее имущество... Это подтверждается словами известнейше-

го римского юриста Лабееона в изложении Авла Геллия: «В комментариях Лабееона, которые он составил к законам XII таблиц, написано так: «Весталка не может быть наследницей кому то ни было не оставившему завещания, и никто не может стать ее наследником без завещания». («Praeterea in commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: «Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato, neque intestatae quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quaeritur.») (Gel.I.12.18) Див.: Жреческие коллегии в Раннем Риме. К вопросу о становлении римского сакрального и публичного права / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М.: Наука, 2001. – С. 297.

¹² Маяк И.Л. Римские древности по Авлу Геллию: история, право: Монография. – М., 2012. – С. 271.

¹³ Словник античної мітології. – Тернопіль, 2006. – С. 225.

¹⁴ Цей будинок розташовувався біля підніжжя Палатину, на південь від Via Sacra, на схід від храму Фаустини, дружини імператора Антоніна Пія, який було збудовано у II ст. Див.: Сергеевко М. Е. Жизнь древнего Рима. –

СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад»; Журнал «Нева», 2000. – 368 с.

¹⁵ Сергеевко М. Е. Жизнь древнего Рима. – СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад»; Журнал «Нева», 2000. – 368 с.

¹⁶ «Antiqior, sed incerta eius aetas, quae capillata dicitur, quoniam capillus ad eam defertur» (Plin.NH.XVI.235)

¹⁷ Геннеп А., ван. Указ. соч. – С. 152.

¹⁸ Геннеп А., ван. Указ. соч. – С. 153-154.

¹⁹ Найкраще визначення лімінального стану дає у своїй праці «Ритуальний процес. Структура та антиструктура» В. Тернер: «Лімінальніє существа ні здесь, ні там, ні то ні се; они в промежутке между положеннями, предписанными и распределенными законом обычаем, условностями и церемониалом. Поэтому их двусмысленные и неопределенные свойства выражаются большим разнообразием символов в многочисленных обществах, ритуализирующих социальные и культурные переходы. Так лиминальность часто уподобляется смерти, утробному существованию, невидимости, темноте, двуполости, пустынне, затмению солнца или луны» Тэрнер В. Символ и ритуал / Сост. В.А. Бейлис и автор предисл. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983 – С.160.

УДК 94 (47).08 «1861/1917»

© Ірина Верховцева
(Ізмаїл)

**ПРОБЛЕМИ СЕЛЯНСЬКОГО
САМОВРЯДУВАННЯ В РОСІЇ
У МАТЕРІАЛАХ КОМІСІЇ 1881-1885 рр.
ПІД ГОЛОВУВАННЯМ М. С. КАХАНОВА:
ЗЕМЦІ ПРОТИ БЮРОКРАТІЇ**

Аналізуються позиції земських діячів та представників бюрократії щодо реформування селянсь-

кого самоврядування під час роботи комісії 1881-1885 рр. під головуванням М. С. Каханова. На підставі архівних джерел авторка доводить, що «камнем спотикання» стало питання бюрократичного контролю над життям села.

Ключові слова: селянське самоврядування, Каханівська комісія, всестанова волость, дільничний начальник, волость.

И. Верховцева

Проблеми крестьянского самоуправления в России в материалах комиссии 1881-1885 гг. под председательством М.С. Каханова: земцы против бюрократии

Анализируются позиции земских деятелей и представителей бюрократии относительно реформирования крестьянского самоуправления в ходе работы комиссии 1881-1885 гг. под председательством М.С. Каханова. Основываясь на архивных источниках, автор доказывает, что «камнем преткновения» стал вопрос бюрократического контроля над жизнью села.

Ключевые слова: крестьянское самоуправление, Кахановская комиссия, всестановая волость, участковый начальник, волость.

I. Verkhovtseva

The Problems of the Peasant Self-Government in Russia on the Base of Commission Materials 1881-1885 Chaired by M.S. Kahanov: Zemstvo against Bureaucracy

The author analyzes the position of agrarian leaders and members of the bureaucracy in the reform of the peasant self-government in the course of the commission 1881-1885 under the chairmanship of M. S. Kahanov. Based on archival sources, the author proves that the «stumbling block» was the question of bureaucratic control over the life of the village.

Key words: peasant self-government, Commission chaired by Kahanov, the district chief, parish.

Вивчення історії розвитку селянського самоврядування пореформеної доби сприяє осмисленню багатьох сучасних явищ життя села, пов'язаних з необхідністю вдосконалення місцевого самоврядування.

Запроваджене Великою реформою 1861 р. станове самоврядування селян у масиві наукової літератури серед досліджуваних проблем селянської тематики певною мірою відходило на другий план, поступаючись життєво важливим питанням наділення селян землею. Зокрема, не відзначені достатньою увагою дослідників сторінки історії розвитку самоврядування селян, пов'язані зі спробами правлячої еліти та земської громадськості виробити

адекватні моделі вдосконалення цього інституту на початку 1880-х рр. Передусім йдеться про діяльність так званої Каханівської комісії 1881-1885 рр., примусове згорання роботи якої урядом Олександра III стало своєрідним передднем суттєвих перемін в урядових стратегіях управління країною кінця 1880-х – 1890-х рр., пов'язаних з посиленням станово-корпоративних принципів в організації місцевого врядування.

Дореволюційні автори та радянські історики, вивчаючи матеріали Каханівської комісії, як правило, акцентували увагу на окремих аспектах її праці: розробці реформ міського¹ та земського самоврядування², нової системи управління життям волості³. Сучасні вчені досліджують історію діяльності означеної комісії у контексті запровадження нового земського положення⁴, вироблення адміністративної юстиції⁵ та розвитку земського самоврядування в Росії XIX – початку XX ст.⁷ Вести ж мову про достатнє вивчення науковцями матеріалів Каханівської комісії у цілому зарано, оскільки масштаб завдань, що висувались перед нею, а саме – вироблення проекту реформи місцевого управління в Росії, свідчить: на порядку денному роботи комісії стояли стратегічно важливі питання розвитку російської державності. Зокрема, варто з'ясувати, на наш погляд, у чому полягали розбіжності в позиціях земських діячів та представників бюрократії щодо шляхів удосконалення селянського самоврядування, оскільки, по-перше, залучивши до обговорення доленосних питань російської дійсності земських діячів, комісія стала майданчиком, де обговорювалось таке важливе питання, як участь в місцевому управлінні представників 90 % населення країни – селян; по-друге, необхідність удосконалення селянського самоврядування диктувалась самим життям, оскільки безлад в управлінні селом гальмував процеси модернізації аграрного виробництва і системи фіску в Росії, освітньої та загалом соціальної сфери на селі. Не ставлячи за мету всебічне висвітлення проблеми, спробуємо довести, що питанням, яке розвело по різні боки земську громадськість і представників управлінських кіл у контексті вирішення проблем управління селом, стали вимоги посилення бюрократичного контролю над його життям, висунуті представниками місцевих урядових установ. Джерельною базою нашої розвідки стали матеріали наступних фондів Російського державного історичного архіву (м. Санкт-Петербург): 1317 – «Комісія для укладення проектів місцевого управління (комісія статс-секретаря Каханова)»; 1284 – «Департамент загальних справ МВС»; 1291 – «Земський відділ МВС».

Радикальні перетворення на селі, розпочаті Великою реформою 1861 р., як відомо, «отцями» буржуазно-демократичних реформ 1860-1870-х рр.

пов'язувались із масштабним оновленням усього державного ладу в Росії. Станове самоврядування селян було покликане заповнити утворений після ліквідації вотчинно-поліцейських функцій поміщиків «управлінський вакуум» на селі і розглядалось як тимчасовий захід, зумовлений відсутністю у селян земельної власності, відтак – неможливістю залучити їх до соціальних інститутів, участь у більшості з яких передбачала майновий ценз. У подальшому разом з процесами господарського оновлення села планувалось удосконалити селянське самоврядування з тим, аби інтегрувати селян до загальнодержавних суспільно-політичних інститутів⁸. Проте, як засвідчили урядові ревізії, проведені протягом двадцяти років по запровадженні самоврядування селян, наслідком першого досвіду самостійного вирішення ними питань сільського побуту став суцільний безлад в управлінській сфері на селі, що, у свою чергу, загрожувало руйнацією тут системи фіску і занепадом аграрного виробництва в країні, адже саме виконання фіскальних функцій було одним із найважливіших завдань новостворених установ селянського самоврядування. Вже у 1860-ті рр. чиновники міністерства внутрішніх справ висловлювали стурбованість щодо неготовності селян реалізовувати надані їм реформою права у частині їх станового самоврядування, відтак завдання внесення змін у систему управління селом потрапило до розряду першочергових. Приміром, 1863 року чиновник з особливих доручень МВС князь В.П. Мещерський, здійснивши ревізію волосних установ, вказував, що безграмотність, «грубе невігластво» селян, пристрасть до пияцтва, відсутність у них «і зародку поняття про свої громадянські обов'язки», «громадянську відповідальність... розуміння своїх потреб» робить селянське самоврядування неефективним, таким, що потребує негайних заходів з боку уряду щодо змін в управлінні селом. При цьому В.П. Мещерський картав законодавців за те, що вони позбавили впливу на сільське життя дворян⁹. У 1868 р. голова міністерства внутрішніх справ П.О. Валуєв, узагальнюючи результати подібних ревізій, вказував, що «творці» селянської реформи припустились помилок, запровадивши селянське самоврядування «миттєво», надавши занадто широких повноважень недосвідченому в справах управління селянству. Тому, на думку П.Валуєва, варто терміново переглянути законодавство щодо селян і вжити заходів для «запобігання руйнації підвалин сільського побуту», посиливши урядовий вплив на життя села¹⁰. У 1872 р. Калужька губерньська у селянських справах «присутність», встановивши під час перевірки установ селянського самоврядування факти зловживань, розтрат мирських грошей сільськими виборними особами, констатувала: через «нерозвиненість сільського населення» існує

«відчутна потреба контролю» за діяльністю установ самоврядування¹¹. Отже, сумний досвід діяльності установ селянського самоврядування вже на зламі 1860-1870-х рр. породив наміри уряду щодо законодавчого забезпечення змін в управлінні селом.

На початку 1880-х рр. незадовільний стан функціонування самоврядування селян довели сенаторські ревізії місцевих управлінських установ. Зокрема, інспектуючи установи Київщини, сенатор О.Половцов зазначав, що у більшості волостей губернії протизаконна діяльність старшин та волосних писарів, розтрати і привласнення ними громадських коштів, фальсифікації рішень селянських сходів та зневажання сходами загалом провокували самочинні розправи селян із сільськими посадовцями або вели до апатичного ставлення сільських мешканців до важливих питань їх громадського життя¹². Узагальненням результатів сенаторських ревізій стали наступні висновки урядовців: «Перше місце за розмірами безладу, без сумніву, посідає селянське управління»¹³, у підсумку це веде до занепаду «народного добробуту», накопиченню «недоїмок»¹⁴, негативно впливає «на господарські інтереси... усїєї держави»¹⁵. Оскільки Росія того часу була аграрною країною, основним товаровиробником і платником податків виступало селянство, налагодження ефективної діяльності установ селянського самоврядування стало нагальним завданням для правлячої еліти країни¹⁶. Тому на зламі 1870-1880-х рр. здійснюються практичні кроки у цьому напрямку, аби, за висловом очільника МВС М.Т. Лоріс-Мелікова, «усунути... загальні незручності... провінційного урядового ладу... привести до єдності, узгодженості усе те, що... не завжди в одному напрямку було зроблено законодавчою владою останнім часом»¹⁷. 4 вересня 1881 р. Олександр III дав згоду відносно початку роботи комісії під головуванням члена Державної Ради, статс-секретаря М.С. Каханова із завданням розробити проект закону щодо реформування в країні місцевого управління¹⁸. Матеріали у вигляді відповідей на низку питань щодо стану та можливих способів упорядкування місцевого управління у розпорядження комісії стали надходити від представників місцевої адміністрації, управлінських (зокрема, повітових і губернських із селянських справ «присутностей») та земських установ.

З матеріалів випливає, що у частині, присвяченій селянському самоврядуванню, представники бюрократії та земств висловили чимало спільного, оцінюючи ситуацію на селі та пропонуючи шляхи реформування системи управління селом. По-перше, і земці, і управлінці виступали за скасування станових обмежень щодо селянства в питаннях місцевого управління і запровадження всестанової волості на принципах самоврядування з правом

«самообкладення на свої волосні потреби»¹⁹. По-друге, і перші, і другі були одностайними в оцінках волосних судів, як «зряддя свавілля та насильства», що перебуває «в руках невіглас і лихоїмів»²⁰. По-третє, і з боку земської, і з боку бюрократичної «партій» лунали вимоги скасувати тілесні покарання селян²¹, позбавити сільські громади права висилати до Сибіру односельців, визнаних «порочними», оскільки лише суд може визнати людину злочинцем²². По-четверте, з обох боків висувались пропозиції щодо перенесення центру ваги у селянському самоврядуванні з волосного рівня на рівень сільської громади²³, при цьому обидві сторони негативно висловлювались щодо «двоїстого характеру» сільської громади, оскільки її повноваження є «частково господарськими, частково – адміністративними»²⁴.

Дослідники вказують, що серед членів Каханівської комісії оформились угруповання ліберальної бюрократії та консервативно налаштованих діячів, які виступали за відновлення впливу дворян на управління селом²⁵. На наш погляд, таке твердження не досить коректне: по-перше, окремий табір представляли земські діячі; по-друге, як у середовищі земців, так і у середовищі бюрократії не спостерігаються «однокольорові» позиції: в обох «партіях» окремі діячі демонстрували позиції, що йшли всупереч переконанням решти «однопартійців». Приміром, із «земського боку» лунали гідні консерваторів-ретроградів пропозиції дозволити сходам «цілком на власний розсуд» виселяти до Сибіру «порочних членів»²⁶. Окремі земці, демонструючи «неземські» переконання, виступали на захист селянської общини – продукту «тисячолітньої історії», збереження якої нібито є «гарантією проти пролетаріату»²⁷. Натомість деякі губернатори, зокрема, бессарабський, володимирський, катеринославський, полтавський, пермський, тультський, херсонський, пропонуючи запровадити всестанову волость, організовану на принципах самоврядування, проявили у своїх поглядах спільність із позиціями земців²⁸ і повели себе, як справжні «революціонери з урядових лав».

«Каменем спотикання у позиціях земців та бюрократів стало питання адміністративного контролю над установами самоврядування в селі. У той час, як земці прагнули відмежуватись від чиновницької опіки над установами самоврядування загалом, представники управлінських кіл висловили пропозиції відновити інститут мирових посередників, скасований у 1874 р., або запровадити нову посаду «начальника волості», у якій би поєднувались судові та адміністративні функції»²⁹. В ході обговорення такої пропозиції, сформульованої Симбірським губернатором, його Таврійський «колега» висунув ідею утворити особливе «дільничне управління... під головуванням начальника діль-

ниці». Губернатор Тамбовщини зажадав, щоб очільником цієї установи був «дільничний наглядач»³⁰. Інші учасники комісії з числа адміністраторів запропонували назви «опікувач селян», «інспектор у селянських справах» тощо. Курський, симбірський, тамбовський, таврійський губернатори зійшлись на назвах «дільничний начальник», «начальник волості». Єдності щодо способу зайняття претендентами такої посади теж не спостерігалось: лунали і пропозиції обирати повітовими земськими зборами або рекомендувати земством, і пропозиції призначати губернатором чи урядом. При цьому висувались цілком буржуазні вимоги запровадити щодо претендентів освітній чи майновий ценз³¹. Аргументом на користь запровадження означеної посади виступала теза: колегіальні установи на кшталт повітових чи губернських із селянських справ «присутностей» «не завжди придатні для завідування справами, що потребують вирішення на місцях, а такими є майже усі справи, що стосуються селян»; члени «присутностей» не можуть виїжджати у волості усією колегією³².

Систематизувавши та узагальнивши пропозиції учасників дискусії, особлива Нарада під керівництвом М.С. Каханова в складі комісії створила проект закону щодо реформування місцевого, у тому числі – селянського самоврядування. Зокрема, до проекту увійшли пропозиції запровадження всестанової волості як адміністративно-територіальної одиниці на чолі з волостелем, який мав обиратись повітовими земськими зборами на шість років³³, при цьому волостель отримував статус державного службовця³⁴. Очевидно, що вплинули на вироблення такої моделі реформування селянського самоврядування пропозиції представників як земської, так і бюрократичної «партій», адже земці відстоювали ідею інтеграції всестанової волосної організації до загальноземської; надання ж виборній особі, яка мала очолювати реформовану волость, статусу урядовця – скоріше, ідея, близька реформаторам з «табору» бюрократії. Натомість критика проекту, висловлена новопризначеним очільником МВС Д.А. Толстим, та подальші практичні заходи чиновників з МВС засвідчили: підтримку уряду отримали представники меншості в складі комісії, які відстоювали реставрацію станово-корпоративних принципів в організації місцевого управління. Їх речником став представник Алатирського повітового дворянства О.Д. Пазухін. Згорнувши у квітні 1885 р. роботу Каханівської комісії, нове керівництво МВС приступило до розробки свого законодавчого проекту щодо змін в управлінні селом, яке у липні 1889 р. набрало чинності, запровадивши сумнозвісний інститут земських начальників. Критикуючи проект комісії Каханова, очільник МВС зазначав, що у підваліні її діяльності було покладено чужі традиції російської

державності західноєвропейські ідеї організації місцевого управління, а «теоретичні висновки», зроблені діячами комісії, замало користі обіцяли у «практичному застосуванні»³⁵. Невдовзі О.Д. Пазухіна було призначено управляючим канцелярією міністра внутрішніх справ, «плодом» законотворючості цього посадовця став інститут земських начальників, запровадження якого викликало чимало критичних зауважень з боку сучасників та дослідників пізніших часів, оскільки повертало дворянству ключові позиції в управлінні селом і водночас встановлювало жорсткий бюрократичний контроль над діяльністю установ селянського самоврядування³⁶.

Не вдаючись до повторення традиційних тез про «консервативний поворот» зі шляху ліберального реформаторства 1860-1870-х рр. на шлях контрреформ, здійснений урядом Олександра III в середині 1880-х – у 1890-ті рр., зазначимо: перспективним з точки зору подальшого дослідження історії реформування селянського самоврядування наприкінці XIX ст. нам уявляється вивчення цього процесу комплексно, в контексті аналізу ідейних і технологічних новацій в адмініструванні, що вироблялись у середовищі бюрократії протягом 1880-х – у 1890-ті рр. та вплинули на вироблення нового урядового курсу щодо селянського самоврядування. Особливої уваги заслуговують тези, висловлені російським істориком І.А. Христофоровим у дослідженні, присвяченому аналізу урядової політики 1830-1890-х рр. щодо селянства. На думку вченого, не останньою мірою посилити вплив держави у місцевому управлінні «раціонально мислячу» бюрократію так званої «епохи контрреформ» мотивували вимоги стандартизації і раціоналізації управлінської та господарської сфер, пріоритети розбудови модерної системи оподаткування, що, у свою чергу, зумовлювало пошук цією бюрократією оптимальної моделі адміністрування у країні в цілому³⁷.

¹ Катков М.Н. Кахановская комиссия и реформа городского управления // Московские ведомости. – 1883. – 12 июня. – № 161. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dugward.ru/library/katkov/katkov_kahanovskaya_komissia.html.

² Градовский А.Д. Крестьянские выборы в гласные уездных земских собраний // Вестник Европы. – 1884. – Кн. 5. – С. 327-356. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.democracy.ru/library/publications/voter/special/el_history/page14.html

³ Зайончковский П.А. Российское самодержавие в конце XIX столетия. Политическая реакция 80-х – начала 90-х годов. – М., 1970. – 444 с.

⁴ Гурьянов М.М. Разработка Положения о земских участковых начальниках // История государства и права. – 2007. – № 21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yabloko.ru/municipal/library/Razrabotka_polozhenija_o_zemskih_uchastkovyh_nachalnikah

⁵ Воронин В.Е. Земства в конце XIX – начале XX в. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal-slovo.ru/history/39823.php>.

⁶ Рустамова С.М. Роль и значение Кахановской комиссии в развитии административной юстиции в России в 60-70 гг. XIX века. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/3_ANR_2013/Pravo/1_124684.doc.htm.

⁷ Абрамов В.Ф. Земская идея в России и современное местное самоуправление // Третье звено государственного строительства в России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicnt/No.73/abram/abram-cl.html>

⁸ Захарова Л.Г. Крестьянская община в реформе 1861 г. // Вестник Московского университета. – Сер. 8. История. – 1986. – № 5. – С. 37; Захарова Л.Г. Великие реформы 1860-1870-х годов: поворотный пункт российской истории? // Отечественная история. – 2005. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krotov.info/history/19/1860/zaharova.htm>; Христофоров И.А. Судьба реформы: Русское крестьянство в правительственной политике до и после отмены крепостного права (1830-1890-е гг.). – М., 2011. – С. 37; Краснова В.Б. Положение 19 февраля 1861 г. и образование крестьянского самоуправления // Вестник Московского университета. – Сер. 8. История. – 1989. – № 1. – С. 67-68.

⁹ Російський державний історичний архів (далі – РДІА), ф. 1291, оп. 36, спр. 120, арк. 7-13.

¹⁰ Верховцева І.Г. Деспотизм поміщика замінений деспотизмом общини: П.О. Валуев про селянське самоврядування першого десятиріччя функціонування // Гілея: науковий вісник. Збірн. наукових праць. – К., 2013. – Вип. 76 (№ 9). – С. 49.

¹¹ РДІА, ф. 1291, оп. 36, 1862 р, спр. 5, арк. 8зв.

¹² РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 5, арк. 35-36.

¹³ РДІА, ф. 1284, оп. 241, спр. 51, арк. 15.

¹⁴ Никитин С.А. Александр Александрович Половцов // Вопросы истории. – 2008. – № 7. – С. 22-23.

¹⁵ РДІА, ф. 1284, оп. 241, спр. 51, арк. 54-54зв.

¹⁶ Христофоров И.А. Судьба реформы: Русское крестьянство в правительственной политике до и после отмены крепостного права (1830-1890-е гг.). – М., 2011. – С. 65.

¹⁷ Никитин С.А. Александр Александрович Половцов // Вопросы истории. – 2008. – № 7. – С. 23.

¹⁸ Толмачев Е.П. Александр III и его время. – М., 2007. – С. 238.

¹⁹ РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 106, арк. 9, 40.

²⁰ РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 106, арк. 42зв.; спр. 91., арк. 8зв; спр. 92., арк. 16зв.

²¹ РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 106, арк. 112.

²² РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 106, арк. 6, 19.

²³ РДІА, ф. 1317, оп. 1., спр. 106, арк. 9зв.; спр. 103, арк. 10.

²⁴ РДІА, ф. 1317, оп. 1., спр. 106, арк. 2.

²⁵ Толмачев Е.П. Александр III и его время. – М., 2007. – С. 246.

²⁶ РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 106, арк. 6.

²⁷ РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 106, арк. 8зв.

²⁸ РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 106, арк. 40зв.

²⁹ РДІА, ф. 1317, оп. 1., спр. 106, арк. 39.

³⁰ РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 106, арк. 39зв.

³¹ РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 106, арк. 39, 48-49.

³² РДІА, ф. 1317, оп. 1, спр. 106, арк. 48.

³³ Толмачев Е.П. Александр III и его время. – М., 2007. – С. 244.

³⁴ Абрамов В.Ф. Земская идея в России и современное местное самоуправление // Третье звено государственного строительства в России. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicntn/No.73/abram/abram-cl.html>.

³⁵ РДІА, ф. 1284, оп. 241, спр. 51, арк. 12зв-13зв.

³⁶ Гурьянов М.М. Разработка Положения о земских участковых начальниках // История государства и права. – 2007. – № 21. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.yabloko.ru/municipal/library/Razrabotka_polozeniia_o_zemskih_uchastkovykh_nachalnikah

³⁷ Христофоров И.А. Судьба реформы: Русское крепостничество в правительственной политике до и после отмены крепостного права (1830-1890-е гг.). – М., 2011. – С. 65.

УДК 94(477.43)«19»:32.9

© **Сергій Ткач**
(Кам'янець-Подільський)

ПОЛІТИЧНА КОНТРАБАНДА НА ПОДІЛЬСЬКІЙ ДІЛЯНЦІ КОРДОНУ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ НАПЕРЕДОДНІ ТА В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

У статті на основі архівних джерел та наукового доробку вчених висвітлюється питання контрабанди нелегальної літератури на подільській ділянці кордону Австро-Угорської та Російської імперій на початку ХХ ст.

Ключові слова: політична контрабанда, транспортування нелегальної літератури, транспортна контора «Надежда», Поділля, Подільська губернія, РСДРП, ПСР.

С. Ткач

Политическая контрабанда на подольском участке границы Австро-Венгерской и Российской империи накануне и в период революции 1905-1907 гг.

В статье на основе архивных источников и научной литературы раскрывается вопрос о контрабанде нелегальной литературы на подольском участке границы Австро-Венгерской и Российской империй в начале ХХ в.

Ключевые слова: политическая контрабанда, транспортирование нелегальной литературы, транспортная контора «Надежда», Подолье, Подольская губерния, РСДРП, ПСР.

The Political Smuggling in Podillia Part of the Frontier of Austro-Hungarian and Russian Empires Before and During the Revolution in 1905-1907

On the basis of archival sources and scientific achievements of scientists the author highlights the issue of smuggling of the illegal literature on Podillia part of Austro-Hungarian Empire frontier (in the early twentieth century).

Keywords: political smuggling, illegal transport literature, transport office «Nadezhda», Podillia, RSDLP, PSR.

Сучасний етап розвитку історичної науки вимагає перегляду та осмислення цілої низки положень, принципів і сутнісних аспектів, які стосуються вивчення та дослідження діяльності політичних партій. На даний момент Україна перебуває на етапі формування багатопартійної системи, тому досить важливим є з'ясування політичного життя на початку ХХ ст., коли відбувався процес формування політичних партій у Російській імперії. Крім того, питання політичної контрабанди, яке в радянській історіографії висвітлювалося лише з позиції транспортування марксистсько-ленінської літератури, потребує додаткового вивчення та переосмислення на новій методологічній основі.

Серед досліджень останнього часу, присвячених вивченню історії українських політичних партій, варто виділити праці О. Висоцького¹, О. Голобуцького², В. Головченка³, А. Голуба⁴, А. Павка⁵. Висвітленню діяльності політичних партій на території Правобережної України, зокрема Подільської губернії, присвячені дослідження А. Глушковецького⁶, О. Симчишина⁷ та О. Федькова⁸.

Низка наукових праць, присвячених висвітленню політичної історії країни, вийшла після 1991 р. у Росії. Заслужують на увагу монографії про історію російських політичних партій М. Леонова⁹, К. Морозова¹⁰, І. Урилова¹¹, енциклопедичні видання з історії політичних партій Росії. В них подаються відомості не тільки з історії російських політичних партій, а також національних партій, які діяли на території Російської імперії¹².

Однак у цих та інших наукових виданнях вказана тематика висвітлена недостатньо. Незважаючи на наявну значну літературу з історії політичних партій у Російській імперії і, зокрема, в Наддніпрянській Україні, на сьогодні маємо в основному дослідження радянської доби, в яких розкрито питання політичної контрабанди на подільській ділянці кордону Австро-Угорської та Російської імперій на початку ХХ ст. Це праці А. Зекцера¹³, І. Зеленюка¹⁴, П. Новикова¹⁵, нариси з історії обласних партійних організацій¹⁶, які потребують проведення верифікації.